

— „A szenvedő magyar élet költője, a katakombák poétája“ — ahogy magát nevezte — egyre arra gondolt, hogy neki odaát lenne a helye azoknál, „Akihez nem jött el az ország...“ S mivel nem mehetett, úgy érezte, küldetését befejezte. 1941. október 24-én. szemét lehunyta örök nyugalomra.

Sorsvállaló magánya életéből eredt vallomást hagyott a „külső sötétségben“ maradottaknak:

Ti sírók és Ti fogcsikorgatók,
Azért mégis vigasztalódjatok,
Hisz mindíg nászon kívül állanak
S szót csak a csillagokkal váltanak
A legnagyobb Hegyek. (Akihez nem jött el az ország).

SÁFRÁN GYÖRGYI

Magyarország és a szerb művelődés

A MAGYARSÁG igazában csak akkor lehet jogosult a Kárpát-medencében politikai vezetőszerp betöltésére, ha egyúttal vállalni tudja azt a kulturális feladatot is, amely földrajzi helyzetéből adódik. A két teljesen különböző kulturális világ között, Nyugat és Kelet határán álló magyarságnak elsőrendű kulturális missziója csak az lehet, hogy egész lényével a nyugati műveltséget vallva ennek értékeit kelet felé közvetítse. A vele sorsközösségben élő kisebb-nagyobb népek között tehát csakis akkor követelheti magának a politikai rendszerező és rendfenntartó szerepét, ha kulturális felkészültsége egyúttal képessé teszi arra, hogy ezeket a népeket vagy néprészeket a nyugati műveltség számára megnyerje. Nemzeti tudományunk legszebb, legmagyarabb feladatai közé tartozik annak a felderítése, hogy a magyarság a multban mennyire felelt meg ennek a küldetésnek. Ez a megismerés volna hivatott egyrészt kulturális öntudatunkat erősíteni, az önálló magyar művelődés létjogosultságába vetett hitünket táplálni, másrészt magunknak és az eljövendő nemzedékeknek megmutatni azokat a hagyományokat, amelyeknek ápolása, továbbfejlesztése kötelességünk és nemzeti érdekünk. Sajnos e területen a kutatómunka legnagyobb-része még elvégzésre vár, mert nemzeti tudományaink művelői a multban túlságosan is csak nyugat felé fordították tekintetüket, s amilyen részletesen kibogozták a magyar kultúrának nyugat felé vezető szálait, éppen úgy megfelleltek annak módszeres feltárásáról, hogy a befogadott vagy itthon termett kultúrértékekből mit tudunk tovább adni. A magyarság e kulturális közvetítőszerpének tanulmányozásából egészen új disziplinának kellene kialakulniok történettudományunk, irodalomtörténetünk, néprajzunk, vagy akár nyelvtudományunk területén, amelyeknek azonban ma még alig akad egy-két munkása. A következőkben az újkori szerb művelődés kialakulásában próbáljuk végigkísérni a magyarságnak ezt a közvetítő szerepét, a vázlatzerű előadásban csupán nagy vonásokban

utalva arra, hogy a kutatómunkának milyen irányban kellene elvégeznie a részletek felderítését.

A teljesen bizánci mederben haladó középkori szerb művelődés akkor szenvedte a legnagyobb törést, amikor a török hódítás csapásai alatt a középkori szerb állam, amely Dusán cár uralkodása idején a Balkán kétharmad részét foglalta magában, teljesen felbomlik. A Marica folyó mellett szenvedett első nagyobb szerb vereségtől (1371) a rigómezei sorsdöntő csatavesztésen keresztül (1389) Szendrő török kézre jutásáig (1459) az egész szerb állam területe török fennhatóság alá kerül s a nép többsége beszerveződik a török birodalomba. Ekkor kezdődnek a szerbek nagyarányú vándorlásai s ezek következtében a szerb népi határ, amely a középkorban nem érte el a Dunát, az újkorban északra a Duna vonala fölé tolódik. Részint a török elől menekülve, de még inkább vele együtt haladva jelennek meg a szerbek a magyarországi falvakban és városokban. A törökkori örökös harcok és vándorlások a szerb művelődést a középkorinál alacsonyabb fokra szállították le, s ebben az állapotban találta a szerbséget a felszabadító háború, amely Bécs második ostroma után (1683) Magyarország területéről a törököt lassanként újra a Duna és Száva vonalához szorította vissza.

A hosszú török uralom alatt a szerb nép életviszonyai teljesen átalakultak és politikai helyzetéhez idomultak. Mivel az oszmán birodalom születési előjogokat nem ismert s a keresztényeket általában a jogfosztott „rája” sorsára juttatta, a szerb népnél is megszűnt a régi társadalmi tagozottság. A felszabadító háborúk idejéből egy egykorú német leírás Szerbiáról meg is jegyzi: „Von Adel findet sich in solchem Landt niemandt sondern lauter razische Pauren.” A társadalomból tehát éppen az a réteg hiányzott, amely az újkorban az egyház mellett a legfőbb szerepet vitte minden nép kulturális emelkedésében. De magának a népnek életszínvonala is az egykorú feljegyzések adataiból ítélve messze alatta maradt annak a népi életformának, amely Magyarország területén kialakult s amelyet a török hódoltság viszontagságai sem tudtak lényegében megváltoztatni.

Az állandó vándorlásra kényszerített szerb nép földműveléssel csak annyit foglalkozhatott, amennyit legszükségesebb létfenntartása megkívánt s csupán a külterjes állattenyésztést és a kereskedelemnek helyhez nem kötött formáit űzhette nagyobb mértékben. Állandó lakóhelyet nem építhetett magának, mert ennek elhagyása egyenlő lett volna a teljes anyagi romlással. Egykorú leírásokból tudjuk, hogy a szerbek legnagyobb része még a XVII. és XVIII. század fordulóján is vagy teljesen a földbe vájt vagy fonásból készült sárral tapasztott s náddal és szalmával födött kunyhókban élt, úgy hogy ezekben a rác falvakban sokszor csupán a felszálló füst jelezte az emberi település nyomait. A Tisza és Maros-menti új határőrvidék szervezésére kiküldött bizottság többek között azt is javasolja, hogy a beszervezendő szerb katonaságot kényszeríteni kell arra, hogy lakóhelyeit a föld fölött építse. Egy-egy ilyen primitív lakóhelyen a szerb családok két-három generáción keresztül együtt maradván házközösségekben (zadruga) éltek, amelyeknek létszáma általában 10—15 főt tett ki, néha azonban a 20—30 főt is elérhette.

Kétségtelen, hogy ezek a primitív életviszonyok tették lehetővé a szerb nép számára a török uralom alatt a számtalan vándorlás, háborús inség és pusztítás átvészelését, de az is bizonyos, hogy ilyen életkörülmények között magasabb értelemben vett műveltség kialakulásáról nem lehetett szó. A középkori szerb művészet ápolása megszakadt, az emlékek omladoztak, az irodalmi műveltség csak a szerzetesség körében élt tovább, de itt is leginkább csak liturgikus szövegek másolására szorítkozott, a világi papság műveltsége a legszükségesebb imádságok tudásán alig terjedt túl. Így az írásbeliség a világiak körében csak nagyon nehezen tudott terjedni. Karadzics Vuk igen szemléltetően írja le a Szerbiában még a XVIII. század végén is divatban volt primitív tanítási módszert. Akik gyermekeiket meg akarták tanítani az olvasás és írás tudományára, elküldték őket szolgagyereknek a közeli kolostorba, ahol ezek a nyári hónapokban a gazdasági teendőket végezték, az állatokat gondozták, vizet hordtak, stb. és csak a tél beálltával tanultak valamit. A legfőbb tudomány, amit a tanulók így elsajátítottak, a zsoltárok olvasása volt. A szerb társadalomban egyedül a kereskedő réteg jutott valamivel magasabb műveltségi fokra, különösen azokon a helyeken, ahol alkalma volt nyugatibb elemekkel érintkeznie.

Körülbelül ilyen műveltségi állapotban találta a szerbséget a XVIII. század végén a felszabadító háború, amely nemcsak a magyarság, hanem a szerbség szempontjából is döntő jelentőségű volt. A karlócai béke (1699) Magyarország déli határát az Al-Dunáig vitte le, a pozsareváci békében (1718) a temesi bánság is felszabadult a török uralom alól. A szerb nemzet, amely eddig szinte teljesen a török birodalomba szervezve élt, ezáltal politikailag két részre szakadt. Nagyobb része török uralom alatt maradt, kisebb része, amely már a Hunyadiak kora óta fokozatosan szivároghatott, a török időkben, különösen pedig a fölszabadító háborúk idején III. Arzén pátriárcha vezetése alatt tömegesen vándorolt fel Magyarországra és társországaiába, Habsburg uralom alá került. Ezzel a politikai kettészakadással a 18. század folyamán a szerb népnél olyan kulturális differenciálódás indult meg, amelynek következményei ma is szemmel láthatók. Az óhazában maradt nemzetrésznek továbbra is a vázolt művelődési viszonyok között kellett élnie, a magyarországi szerbség ezzel szemben európai életviszonyok közé került és részt vehetett abban a kulturális regenerálódásban, amely a felszabadító háborúk és a századeleji felkelések elcsendesedésével az egész országban megindulhatott.

Először is a legfrisebben átvándorolt tömegek életmódjának kellett az új haza viszonyai szerint átalakulnia. A határőrvidéki szerbség kulturális emelkedése azonban csak igen lassan haladt, mert mint állandóan fegyverben álló népek fő hivatása nem a békés foglalkozások űzése lett, hanem a legkülönbözőbb harctereken a dinasztia érdekeinek megvédése. A szerbek kulturális emelkedése nem is itt délen a nagyobb tömegek között indult meg, hanem az ország legkülönbözőbb városaiban, mint Budán, Komáromban, Egerben, Székesfehérváron, Szentendrén elszórt kereskedő, iparos és hajós-telepeken, amelyeknek régi szerb lakossága a nagy bevándorlás idején új elemekkel erősödött. Ezeken a telepeken indult

meg a szerbség társadalmi differenciálódása. A török birodalomban uralkodó teljes vagyonbizonytalansággal ellentétben Magyarországon az európai értelemben vett jogrend lehetővé tette, hogy a szerb kereskedőkből és iparosokból egy-két generáció után jómódú polgári osztály fejlődjék ki. A szerbségnek ez a diasporában élő része indította meg tehát elsőnek a nyugati környezethez való asszimilálódását.

Ahogy a polgárság kialakulása egyelőre csakis Magyarországon bontotta meg a primitív egyrétegű szerb társadalmat és csakis itt rétegezett egy kultúraltabb osztályt a népi tömegek fölé, éppen úgy magyar földön alakult ki lassanként az új szerb nemesség is. Ennek kisebb része a régen betelepült és életmódban teljesen a magyarsághoz asszimilálódott vagyonos szerb családok leszármazói-ból került ki, nagyobb részét a határőrvidék szerb tisztjeiből kiemelkedő katonai érdemekért címmel és birtokkal jutalmazott réteg alkotta. Ennek a társadalmi rétegnek a kulturális közvetítésben kevesebb szerepe volt, mert nem tartott olyan intenzív kapcsolatokat a szerb nép tömegeivel, mint a polgáriasult kereskedőosztály. A papság, amely a kulturális közvetítésben elsőrendű szerepet lett volna hivatva betölteni, mert részint csekély műveltsége erre nem tette képessé, másrészt mert a XVIII. század első felében az unió szórványos eseteit nem számítva, teljes vallási zárkózottságban élt és kizárólagos orosz iránykeresésével a politikailag amúgy is elkülönülő szerbséget még jobban igyekezett elidegeníteni a magyarságtól. Európai értelmű műveltségre ekkor még csak a felső papságból tett szert néhány kiemelkedő egyéniség, mint Jovanovics Vince, vagy Nenádovics Pál metropoliták, akik nemcsak öntudatos politikai vezetők, hanem kultúrmunkások is voltak.

Ilyen körülmények között a szerbek európaizálódása csak lassan haladhatott, de bármennyire is elválasztotta a jövevényeket életmódjuk, vallásuk és egész erkölcsiségük az őslakosságtól, a magasabb kultúrájú környezet ráhatása alól nem vonhatták ki magukat. A régi nomadizálással felhagyva a határőrvidék szerbjei is állandó lakóhelyekre települnek, a földbevált tipikus „rác falvak” is kezdenek eltűnedezni s helyükön megjelennek az európai településformák. A század közepe tájára ez az átalakulás már olyan fokra jut, hogy a Tisza- és Maros-menti határőrvidék feloszlása alkalmával az itteni szerbek a maguk számára új településhelyek határozott kijelölését kérik, mert „nem akarnak utolsó népség módjára az országban ide-oda kóborolni.” A hadakozó, rabló, dologtalan életmódot most már a nép nagy tömegeiben is lassanként a békés polgári életmód váltja fel.

A társadalmi tagozódás megindulásával és az egész életmód külső átalakulásával együttjárt a szerbség belső erkölcsi átalakulása is. Mivel a török hódítás a szerbeket nemcsak időben érte előbb, hanem egyúttal népi fejlődésüknek is primitivebb fokán találta őket, mint a magyarságot, az ázsiai erkölcsök is mélyebb gyökeret vertek a nép karakterében, mint nálunk. Annak a népnek, amelyet a török államhatalom évszázadokon át vagy elővédnek használt s idegen országok rombolására, öldöklésre tanított, vagy csupán jognélküli adóforrásnak tekintett, de semmiképp sem kímélt, nem lehet-

tek európai fogalmai a jogról, törvényről, államhatalomról stb., ezekkel új hazájában kellett megismerkednie, s hogy ez az áthasolulás milyen nehezen ment, mutatja a vármegyéknek és magánosoknak számtalan panaszirata a „rácok excessusairól“.

A hosszú török uralom alatt a szerb egyházban is a keleti erkölcsiség káros hatása mutatkozott. Mivel az egyes papi méltóságok betöltése tisztán pénz kérdése volt és az alsó papság évenként meghatározott összeget fizetett püspökeinek, ezáltal nemcsak teljesen tudatlanok kerülhettek egyházi méltóságokba, hanem a papság száma olyan hihetetlenül megnövekedett, hogy a XVIII. század közepe táján pl. Bács megyében minden 38 szerb házra jutott egy pap. Hogy a népnek milyen gazdasági megterhelését jelentette a fölös-számú, pénzéhes egyházi személyzet eltartása, azt a kormányzat is észrevette és erélyes intézkedésekkel szorította le a papság számát, úgy hogy csak minden 100, a határőrvidéken 150 házra volt szabad egy papnak jutnia. A redukció végrehajtásában azt az elvet kellett követni, hogy a papi hivatásra legméltóbbak maradjanak meg továbbra is egyházi szolgálatban, a fölös-számúak pedig tiltassanak el a lelkiek gyakorlásától. Az elhalók helyébe mindaddig nem volt szabad új papokat szentelni, amíg a rác papság le nem csökkent a kormányzat által előirányozott pontra. Ezzel a szelekcióval sem sikerült ugyan a görögkeleti lelkiesség színvonalát a katolikusokéhoz hasonló magaslatra emelni, de annyit legalább sikerült elérni, hogy a további papszenteléseknél nem pusztán anyagi szempontok voltak irányadók. A katolikus egyház példája egyébként több irányban is hatott a szerbekre. Nemcsak a szerzetesi élet szabályai, a papság életmódja és ruházata alakultak át bizonyos mértékben nyugati mintára, hanem magának az egyház erkölcsi felfogásának is bizonyos megváltozását a nyugati hatásnak köszönhetette. A szimóniának a török idők alatt kifejlődött valóságos rendszere Magyarországon nem volt folytatható. E tekintetben az átköltözött és a török alatt maradt szerb papság felfogásában már a XVIII. század első évtizedeiben észrevehető különbségek mutatkoznak. Amikor pl. Rajovics Mezős ipeki pátriárcha kiátkozza az elhunyt kosztajnicai püspököt, mert végrendeletében semmit sem hagyományoz az ipeki kolostorra, Jovanovics Vince karlócai metropolita a pátriárcha levelét nem engedte felolvasztatni a magyarországi és horvátországi szerb templomokban, mert éppen a megbotránkozástól tart, amelyet az ilyen kiátkozás katolikus részen kelthetne.

Ahogy az állami kormányzatnak kellett az egyházi személyzet redukcióját végrehajtania, éppen úgy kellett beleszólnia a pravoszláv ünnepek kérdésébe is. A szerb egyházban idők folyamán az ünnepek úgy felszaporodtak, hogy 1700 táján a vasárnapokkal együtt egy évre 170 ünnepnap esett. Ez annyit jelentett, hogy a rendszeres polgári munkára soha sem szoktatott és csak hadakozásból, nomadizáló pásztorkodásból élő szerbséget még vallása is a munkátlan életmódra nevelte. A kormányzat e tekintetben is kénytelen volt a szerbség életébe irányítóan beleszólni és az ünnepek számát fokozatosan redukálni.

A magyarországi szerb egyházi és világi elemnek ez a fokozatos európaizálódása érthető módon csak nagyon lassan haladhatott,

de mégis kétségtelen, hogy egy-két emberöltő elteltével a török uralom alatt maradt nemzetrészt kultúrában messze megelőzte. Ez az átalakulás azonban csak alapul szolgált a magasabbrendű kulturális tevékenység számára, amely a magyarországi szerbeknél a XVIII. század második felében kezd nagyobb mértékben kibontakozni.

A középkori cyrillbetűs szerb írásbeliség hagyományának folytatója az újkorban is a szerzetesség maradt. A XVI. és XVII. századokban a szerb irodalmi tevékenység csupán a régi liturgikus szövegek, vagy szűkszavú évkönyvek másolgatására szorítkozott. Ilyen fokon maradt a szerb irodalom Arzén pátriárcha beköltözése idején is és világi ember irodalmi munkássága, mint pl. Brankovics Györgyé, aki politikai internálása idején hosszabb krónikát kompilált, ritka kivétel és arra a körülményre vezethető vissza, hogy bátyjának a borosjenői püspöknek környezetében töltötte fiatal éveit, majd az erdélyi fejedelemnek tett tolmácsi és diplomáciai szolgálatokat. A szerb irodalomnak ezt a korát a XVIII. század első felében a szinte kizárólagos orosz hatás jellemzi. A könyvek nem itthon készülnek, hanem már kész állapotban Oroszországból jönnek. A szerb metropoliták igen élénk kapcsolatokat tartanak fenn az orosz egyházzal és udvarral, ahonnan nemcsak ábécés könyveket, katekizmusokat kapnak, hanem fizetett tanítókat is. Ami könyvet hazai szerbjeink adnak ki, az a legtöbb esetben új lenyomása az orosz eredetieknek.

Mindaddig, amíg a szerbség körében csupán a szerzetesség ápolta az irodalmi hagyományokat, ez az irodalom nagyon is szűkörű és teljesen vallási jellegű volt. Az igazi irodalmi műveltség csak akkor kezd felvirágozni, amikor a szerb kereskedőkből kialakult műveltebb társadalmi osztály eljut a kultúra olyan fokára, hogy maga oktató és szórakoztató világi olvasmányokra vágynak, gyermekeit pedig magasabb iskolákba iratja. A gazdag rács kereskedők gyermekeit a XVIII. század második felében már mindenütt ott látjuk a magyarországi intézetekben, különösen Pozsony, Sopron és a Felvidék protestáns iskoláiban, mert a katolikus szerzetesi iskolák buzgóságától a szerbek vallásukat féltették. A század vége felé a szerb ifjak már nemcsak hazai, hanem külföldi egyetemre is járnak. 1775-ben esküszik fel az első magyarországi szerb ügyvéd, Muszkatirovics János és ettől kezdve 1800-ig, a felesküdtött szerb ügyvédek száma már 34-re gyarapodik. 1785-ben szerez elsőnek jogi doktori diplomát a pesti egyetemen a szerbek későbbi nagynevű kulturális mecénása, Tököli Száva és a század fordulóján már számos szerb ügyvéd, orvos, mérnök, tanító él Magyarországon, akik mind a hazai iskolákban szerezték műveltségüket. A világi elemnek ez a társadalmi és kulturális emelkedése teszi aztán lehetővé, hogy a XVIII. század ötvenes és hatvanas éveitől kezdve a szerb írók, mint Orfelin Zakariás, a történetíró Rájics János és a világjáró Obradovics Doszitej munkássága egyre szélesebb körök érdeklődésére tarthat számot.

A szerb könyvnyomtatás végleges formájában szintén Magyarországon alakul ki. Mivel a bécsi kormány az Oroszországból származó könyvekre és tanítókra érthető bizalmatlansággal tekintett, a

monarchia területén cenzura felügyelete alatt kellett a legszükségesebb szerb könyvek előállításáról gondoskodnia. A szerbek több nyomdaalapítási kísérlete után végül a bécsi Kurzbeck József kapott privilégiumot szerb könyvek nyomására (1770), az ő működésére viszont a szerbek tekintettek bizalmatlansággal, mert attól tartottak, hogy Bécsben nyomott vallásos könyveikbe katolikus tanok csempésztetnek be és az orthodoxia útjáról észrevétlenül az unióba térítik őket. Jellemző például, hogy maga Rajics sem merte vállalni a cenzori szerepet, mert félt, hogy az esetleg becsúszó hibák az ő lelkiismeretét fogják terhelni. A szerbek ezért azon igyekeztek, hogy a nyomda nemzetükbeli kezébe jusson s ezt rövid időre sikerült is elérniök, végül azonban az egész cyrillbetűs anyag a magyar Egyetemi Nyomda tulajdonába ment át (1796) s így lett ettől kezdve Buda és Pest a szerb könyvkiadás központja egészen a XIX. század negyvenes éveigi. A szerb irodalom igazi felvirágzása pedig éppen erre a korszakra esik.

A magyarországi szerb elemnek ez a XVIII. századi felemelkedése teszi érthetővé, hogy a XIX. század első felében minden kulturális kezdeményezés innen indul ki. Magasabb szerb iskolák először nálunk létesülnek, mint az újvidéki gimnázium (1818) és a szentendrei, később Zomborba áthelyezett tanítóképző (1913). Az első szerb kulturális intézmény a Matica Srpska létrejöttének (1826) a magyar akadémiaalapítás szolgált mintaképül. Nálunk indul meg a szerbek színjátszása, aminthogy a nagy költők, Radicsevics, Jakšics, Kosztics és Zmaj-Jovanovics is mind magyarországi származásúak. A szerbek első zenésze, Sztankovics Kornél, budai polgári családból származott, az első képzőművészek sem kerülhettek ki más környezetből.

Mindez azonban az éremnek csak egyik oldala. A hazai szerbség kulturális felemelkedése beláthatatlan következményekkel járt a szerb nemzet egyetemének művelődésére. Éppen a XVIII. században végbement differenciálódás következtében a magyarországi szerbség idővel mindenben tanítómestere lehetett a török uralom alatt maradt nemzetrészeknek, amikor ez végül megszabadult a hosszú századokon át tartott elnyomástól. Már az első szerb fölkelés idején mutatkozik a műveltebb magyarországi elemnek ez a kulturális missziósszerepe. Obradovics Doszitej már az 1804-ben meginduló helyi jellegű s inkább szociális, mint nemzeti okokból keletkezett Karagyorgye-féle szerb fölkelést költeménnyel üdvözölte s talán ő volt az első, aki a szerbek fegyverfogásában egy nagyméretű, az egész Balkánra kiterjedő keresztény szabadságharc kezdeteit látta. 1807-ben maga is átment a felszabadított Szerbia területére és megkezdte kulturális szervezőmunkáját. Belgrádban 1808-ban iskolát alapít, nyomda létesítésén is fáradozik, de még mielőtt nagyobbarányú tevékenységet fejthetett volna ki, 1811-ben meghalt. Obradovics élete utolsó szakának valósággal szimbólikus jelentősége van. Ő az első jelentősebb magyarországi szerb, akiről tudjuk, hogy a feltámadó szerb állam európaizálásán fáradozott, ő az első hírnöke a magyarországi szerbség későbbi nagyarányú missziósmunkájának.

Obradovics már maga is tudatosan akart kultúrmunkásokat

szerezni Karagyorgye Szerbiája számára. Mint a Kormányzótanács tagja 1808-ban azt az indítványt tette, hogy a felszabadított fejedelemségbe a bíróságok és a közigazgatás megszervezésére és ellátására minél nagyobb számú iskolázott és írástudó szerbet hívjanak át Magyarországból. Ezért külön bizalmi embert akart kiküldeni Budára és Bécsbe és más magasabb iskolákkal rendelkező városokba, hogy átköltözésre hajlandó ifjú szerbeket toborozzon. Hogy ilyen terv egyáltalán felmerülhetett, világos bizonyítéka annak, hogy a magyarországi szerbség kultúrában erre a korra már messze megelőzte az óhazai nemzetrészt.

Obradovics szerény kezdeményezése egyelőre nem hozhatott nagy eredményeket, mert mint ismeretes, az első szerb fölkelés minden politikai vívmánya odaveszett (1813) és Obrenovics Milosnak újra fegyverrel kellett kiharcolnia a szerb fejedelemség számára némi függetlenséget (1815), a nyugalom pedig csak a század harmincas éveiben kezdett helyreállni. Maga Milos, mint első fejedelem még teljesen a régi török szellemben, pátriarchális módon kormányozta országát, amennyiben magát inkább Szerbia földesurának és korlátlan tulajdonosának, mint fejedelmének tekintette. Tisztviselőit szolgálkként kezelte és haragjában nemegyszer meg is botoztatta. Mivel maga írástudatlan volt, népe kulturális emelkedése nem igen lehetett szívéigye, országa gazdasági életéből pedig maga igyekezett a legnagyobb hasznot húzni. Milos alatt tehát nem indulhatott meg olyan kulturális fejlődés, amely egyszerre szakított volna a török hagyományokkal. A fejedelemség európaizálása. Karagyorgyevics Sándor idejére maradt s erre az időre esik a magyarországi szerb intelligenciának nagyméretű visszavándorlása.

Szerbiát pátriarchális viszonyaiból kiemelni és kormányzatban, jogszolgáltatásban, iskoláztatásban az európai államokhoz idomítani lett volna feladata az úgynevezett „alkotmányvédőknek“, akik Obrenovics Milos elűzése után Karagyorgyevics Sándor fejedelemsége alatt (1842—1858) a tulajdonképeni hatalmat kezükben tartották. Mindenekelőtt szükséges volt a polgári törvénykönyv összeállítása, a bíróságok megszervezése, mert ezek nélkül a szerbek minden tulajdonjoga csak névleges volt. A polgári törvénykönyv, amely létrejöttét a még Milos alatt átköltözött magyarországi szerb jogásznak Hadzsics Jánosnak köszönte, 1844-ben jelent meg és alapja lett Szerbia egész jogi élete további fejlődésének. A bíróságok megszervezését szintén Hadzsics végezte, ez azonban igen sok gondot okozott a kormánynak. A fejedelemség területén írni-olvasni tudó ember is alig akadt, jogász meg éppen nem. A szakemberek hiányát mutatja az az egyetlen adat, amely szerint 1844 táján az összes szerb bíróságoknál mindössze négy egyén akadt, akik olvasni és helyesen értelmezni tudták a törvénykönyvet. Egy évtized mulva a műveltebb magyarországi elem bevándorlása révén már lényegesen javult a helyzet. Természetesen ekkor is igen különböző végzettségű egyének, tanítók, theologusok stb. töltenek be jogi természetű hivatalokat, de ez még a jobbik eset volt, mert előfordult az is, hogy egyszerűen csak írni-olvasni tudó, mindenféle szakműveltséget nélkülöző egyének működtek a bíróságoknál.

Az Európában már rég otthonos jogi intézményeknek ez a ké-

sői és lassú meghonosítása is túlságosan gyorsnak bizonyult a szerb földön és nem is mehetett végbe fennakadások nélkül. A régi pátriarchális szóbeli igazságszolgáltatás helyébe magyar és osztrák mintára az írásbeliség minden átmenet nélküli bevezetése leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött. Kellőszámú szakember hiányában a bíróságok csak igen vontatottan működtek, az elintézetlen akták néhány év alatt ezrekre szaporodtak s az egyes perek a végtelenbe húzódtak. Ennek kárát főleg a kereskedők látták, elsősorban pedig a belgrádi nagykereskedők. Ezek ugyanis a Magyarországból és Ausztriából beszerzett áruikra leginkább rövidlejáratú hitelt kaptak, de fizetési kötelezettségeiknek csak a legritkább esetben tudtak eleget tenni, mert maguk sem tudták behajtani a kiskereskedőktől kintlevőségeiket. Ha ügyüket pörös útra terelték, a bíróságok lassú ügymenete folytán sokszor egy évnél is többet kellett várniok csekély összegekre, ami a gazdasági élet egészséges vérkeringését bénította. A belgrádi kereskedők ezért állandóan sürgették a bíróságok átszervezését és egy kereskedelmi törvény kiadását; elégedetlenségük sokszor valóságos forrongásban tört ki. A bíraskodás körül előállott visszaes helyzet mutatja a legjobban, hogy Szerbia talaja még mennyire nem volt előkészítve a nyugati intézmények befogadása számára.

Nem volt könnyebb a közigazgatás megszervezése sem. A tisztviselői kar szintén csak a magyarországi szerbek köréből került ki s mivel kezdetben elég jól fizették őket és hatalmuk a nép felett szinte korlátlan volt, a század 40-es éveiben valóságos népvándorlás indult meg Szerbia felé. A fontosabb pozíciókat mind magyarországi szerbek szállták meg, különösen ahol szaktudásra volt szükség. Ezek a tisztviselők nem örvendtek különösebb népszerűségnek, részint mert mint idegen ország fiai (neotecesztveni szini) a jó állásokat a bennszülöttek rovására töltötték be, részint mert magasabb műveltségük birtokában bizonyos lenézéssel kezelték a népet.

Az egész tanügy, de főleg a magasabbfokú iskolák megszervezése és a tananyag meghatározása sem mehetett végbe másképp. Az 1844-es iskolai törvény megalkotója a magyarországi szerb író és költő Popovics Szterija János volt s ezért természetes, hogy az egész törvényen, különösen a gimnázium két felső osztályában előírányzott tananyagon a magyarországi iskolák humanisztikus nevelési ideálja tükröződik vissza. A cél elsősorban nem praktikus ismeretek közvetítése volt, hanem az, hogy a szerb ifjúságot a gimnázium az igazi humanitás magaslatára emelje. Maga Popovics, mint író őszintén hitt az irodalom ilyenirányú nevelő erejében. Ezért lettek irodalmi művei annyira didaktikusak, — iskolatörvénye pedig ezért fektet oly súlyt az irodalom tanítására. Meggyőződése az volt, hogy a humanisztikus ideál leginkább a klasszikus latin és német írók olvasása által érhető el. Vergilius és Horatius, Goethe és Schiller műveit adta tehát a szerb fiatalság kezébe nem számolva azonban azzal, hogy az általános szerb műveltségi fok még szerényebb szellemi táplálékot sem bírt volna meg. Ami Magyarországon évszázadok lassú fejlődésének eredményeként természetes követelmény lehetett, ugyanaz az elgondolás a primitív szerb életviszonyok közé áttelepítve gyökértelen maradt. Az iskola magas ide-

áljai s a szerb nép nyomorúságos mindennapi élete és nyers erkölcsisége között egyelőre még igen nagy volt a szakadék.

Az ország gazdasági emelkedését célzó intézmények alapítása ugyancsak erre a korra esik. A századokon keresztül főleg állattenyésztő és kereskedő szerbeknek kevés érzékük volt a helyes földművelés iránt. Egy magyarországi szerbnek, Nikolics Athanásznak kellett észrevennie a nagy gazdasági elmaradottságot, amelyet a szerbiai vezető egyéniségek paradicsomi állapotnak tartottak. Ezt a véleményüket 1852-ben egy hivatalos irat határozottan ki is fejezte: Európa összes országai csodálkozhatnak a szerb mezőgazdaság gyönyörű állapotán. Nikolics azonban, aki régebben magyar gazdaságokban mint szakember szolgált, világosan láthatta a különbséget. Legfőbb fáradozása arra irányult, hogy a szerb népet belterjesebb gazdálkodásra szoktassa. Nevéhez főleg két intézmény alapítása fűződik, az egyik egy mintagazdaság (1851) a másik az első szerb gazdasági szakiskola (1853). Nikolics fáradozásán ugyanaz a humanisztikus gondolkozásmód vonul végig, mint a többi magyarországi szerb kultúrmunkásén. Ő is inkább szép szóval, példaadással és ráhatással, mint erélyes rendszabályokkal igyekezett a szerbeket földművelésre szoktatni. Jellemző például, hogy a mintagazdaság munkásaiként a büntetésüket kitöltő rabokat alkalmazta s őszintén hitte, hogy ezek a rendszeres munkában megnemesülve kiszabadulásuk után a nép tanítómesterei lesznek.

A későbbi évtizedekben, amikor Belgrád Szerbiának már nem csupán politikai központja lesz, hanem a kulturális intézmények tekintetében is fokozatosan az első szerb várossá küzdi fel magát, a helyzet természetesen némileg megváltozik. A magyarországi szerb kultúrcentrumok, mint például Ujvidék is, valamit vesztenek jelentőségükből. A magyarországi szerbség azonban ezután is előtte jár az óhazai nemzetrésznek és számos kiváló író, képzőművész, tudós és közgazdasági szakembert ad az egész szerb nemzetnek.

A felvázolt folyamat csak nagy vonásokban mutatja Magyarország szerepét az újkori szerb művelődés kialakulásában. A hazánkba vándorolt szerbség a XVIII. század folyamán lassanként leveti balkáni életmódját és beleilleszkedik a nyugati kultúréletbe, ezáltal messze megelőzi az óhazai néprészt. Szerbia felszabadítása után Magyarországból mint hatalmas tartalék-medencéből áramlik vissza a nyugati műveltséggel telített elem óhazájába s igyekszik most már azt is európai színvonalra emelni. Kétségtelen tehát, hogy a XVIII. századi kulturális differenciálódás után a XIX. század folyamán a szerbség körében bizonyos nivelláló, egységesítő folyamat indul meg, amely azonban sohasem tudta az egész szerb nemzetet egy művelődési szintre hozni. A magyarországi szerbek lassan idomultak a magasabbrendű kultúrtaajhoz és a műveltebb környezet ösztönző, sokszor kényszerítő hatása alatt ki kellett vetközniök régi balkáni állapotukból s bele kellett kapcsolódniok a nyugati műveltség folyamatába. Az átalakulás így is csak nehezen tudott szétterjedni a szélesebb néprétegek közé. Ezzel szemben Szerbia egy-két évtized alatt hirtelen akarta pótolni évszázadok elmaradottságát s ezért volt olyan kirívó a különbség a régi pátriarchális műveltségi alap és a kapkodva rátelepített nyugati intézmények között. S mire

hazai szerbjeinket utolérhette volna, ezek már újra messze előtte jártak.

HADROVICS LÁSZLÓ

Irodalom: Ivić Aleksa: Istorija Srba u Vojvodini. (Novi Sad, 1929). — Skerlić, Jovan: Srpska književnost u XVIII veku. (Beograd, 1923). — Réz. Heinrich: Ungarn als Vermittler der westlichen geistigen Strömungen nach Süden und Südosten. (Archivum Europae Centro-orientalis 5, 1939). — Jovanović, Slobodan: Ustavobranitelji i njihova vlada. (Beograd, 1925. 2. kiad.). — Popović, D. J. — Sečanski, Z.: Gradja za istoriju naselja u Vojvodini od 1695 do 1796. (Novi Sad, 1936). — Skerlić, Jovan: Istorija nove srpske književnosti. (Beograd, 1921. 2. kiad.)

A festékek az élők világában

A VIRÁGOK SZINPOMPÁJÁNAK, a zöld levélnek, az állatvilág színeinek — a legegyszerűbbtől a legvarázslatosabbig — természet, vegyi felépítése a szerves chemia fejlődésével szinte párhuzamosan foglalkoztatta a vegyészeket. A XVIII. században Berzelius nyitotta meg a sort. Azóta mind többen és többen kísérik meg a természet titkait feltárni. Főként a legutolsó évtizedekben a legkiválóbb vegyészek egész serege (Willstätter, Karrer, Fischer, Kuhn, Zechmeister és munkatársaik) vesz részt a nagy munkában s megállapításaik révén mind mélyebbre pillanthatunk az élet rejtelmeibe.

E kutatás derítette ki azt, hogy az élők világában jelentkező ezernyi szín létrejöttében két tényező szerepel: physikai és chemiai. Esetleg a kettő együttesen.

Physikai alapon színek keletkezhetnek a fény visszaverődése, a fény felbontása s a fény megtörése által. Magától értetődik, hogy ha a színes terület physikai állapota megváltozik, akkor a physikai eredésű elszíneződés megváltozhatik, megszűnhetik.

Physikai szín keletkezik pl. levegő-hólyagocskáknak a szövetekbe záródása útján. Az emlősök szőrének fehér színe, a madarak fehér tolla, a liliom fehér színe, a begonia ezüstös levele ily módon jönnek létre. Physikai alapon jelentkezik a páva tollának színpompás ragyogása.

A vegyi alapon, festékek útján létrejövő színváltozatban fontos szerepet játszanak a festékek vegyi összetétele, a környezet hatása, az öröklődés, a táplálkozás stb., valamint az imént említett physikai körülmények.

A természetes festékek adják a növény és állatvilág színváltozatainak legnagyobb részét. Az élők világa azonban a festékeket nem egyformán tudja képezni s nem egyformán képes megtartani.

A természetes festékeket vagy a szervezet maga képezi (endogen), vagy kívülről kerülnek be a szervezetbe (exogen). Az utóbbiak növényi és állati eredetű táplálékkal jutnak be a szervezetbe.

Megemlítendő az a körülmény is, hogy színek keletkezhetnek oly vegyi anyagok hatására, melyeket mesterségesen állítanak elő.